Sifatli ta'lim-yorqin kelajak
ISSN: 3060-4761

TerDPI ILMIY XABARNOMASI
SCIENTIFIC BULLETIN OF THE TerSPI
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК ТерГПИ

www.xabarnoma.terdpi.uz

UDK: 314.18; 314.172
ORCID: 0009-0006-9367-8516

AHOLISHUNOSLIK VA SHAHARSHUNOSLIKDAGI ZAMONAVIY HAMDA DOLZARB MASALALAR.

Yakubov O'tkir Shermamatovich
Termiz davlat pedagogika instituti, g.f.n., dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada aholining qarishining muhim demografik hodisa ekanligi va ishlab chiqarishda faol aholining ta'minlanishida qarish hodisasining ta'siri, uning demografik jarayonlarga ta'siri ya'ni aholining yosh nisbatidagi o'rni, aholi qarishi oqibatida kelib chiqishi mumkin bo'lgan muammolar, kasalmand aholi qatlamining ortishi, aholi qarishi bilan bog'liq iqtisodiy va ijtimoiy muammolar, pensiya ta'minoti hamda ularga g'amxo'rlik qilish va keksa aholi qatlamining qishloqlarda to'planib qolishi oqibatini keltirib chiqaruvchi migratsiya masalalari, gender nomutonosibligiga xos dunyoviy muammolar, ayollarning ishlab chiqarishda va ijtimoiy hayotdagi faol ishtiroki, urbanizatsiya jarayonlarining globallashuv bilan bog'liqligi va "aqlli shaharlar", sog'lom turmush tarzi, shaharlarning chiqindilar bilan bog'liq muammolari va qulay iqtisodiy hamda ijtimoiy muhit haqida mulolhazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: gerontologiya, geriatriya, aholining qarishi, migratsiya, gender nomutonosibligi, innovatsiyalar, shaharlar, urbanizatsiya, xarobalar, "aqlli shaharlar".

СОВРЕМЕННЫЕ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НОРОДОНАСЕЛЕНИЯ И ГОРОДОСТРОЕНИЯ.

Аннотация. В данной статье рассматривается тот факт, что старение населения является важным демографическим явлением и влияние явления старения на обеспеченность активного населения производством, его влияние на демографические процессы, роль населения в возрастном соотношении, проблемы, которые могут возникнуть в связи со старением населения, увеличением прослойки больного населения, экономические и социальные проблемы, связанные со старением населения, пенсионным обеспечением и уходом за ним, а также миграционные проблемы, приводящие к концентрации пожилого населения в деревнях, проблемы которые характерны для гендерного дисбаланса, активное участие женщин в производственной и общественной жизни, связь процессов урбанизации с глобализацией и обсуждаются «умные города», здоровый образ жизни, проблемы городских отходов и благоприятная экономическая и социальная среда.

Ключевые слова: геронтология, гериатрия, старение населения, миграция, гендерное неравенство, инновации, города, урбанизация, руины, «умные города».

MODERN AND TOPICAL PROBLEMS OF POPULATION AND URBAN PLANNING.

Annotation. This article examines the fact that population aging is an important demographic phenomenon and the impact of the aging phenomenon on the availability of production for the active population, its impact on demographic processes, the role of the population in the age ratio, problems that may arise in connection with population aging, an increase in the stratum of the sick population,

economic and social problems, related to the ageing population, pension provision and care, as well as migration problems leading to the concentration of the elderly population in villages, secular problems characteristic of gender imbalance, the active participation of women in industrial and public life, the connection between urbanization processes and globalization, and "smart cities" and a healthy lifestyle are discussed, problems of urban waste and a favorable economic and social environment.

Keywords: gerontology, geriatrics, population aging, migration, gender inequality, innovation, cities, urbanization, ruins, "smart cities".

Kirish. Ko‘pgina rivojlangan mamlakatlar aholining qarishini kuzatmoqda. Bu umr ko‘rish davomiyligining oshishi va tug‘ilishning kamayishi bilan bog‘liq. Masalan, Yaponiya aholining qarishi bo‘yicha dunyoda birinchi o‘rinda turadi. Aholining qarishi iqtisodiyotga katta ta’sir ko‘rsatadi. Mehnatga layoqatli aholi sonining kamayishi mehnat taqchilligiga, mehnat unumdorligining pasayishiga va pensiya hamda sog‘liqni saqlash tizimlariga bosimning kuchayishiga olib kelishi mumkin. Aholining qarishi ijtimoiy sohadagi o‘zgarishlarga ham olib keladi. Shu sababli keksalarni parvarish qilish xizmatlariga ehtiyoj dunyoda ortib bormoqda, gerontologiya (qarilik haqidagi fan) va geriatriya (tibbiyotning qariyalar kasalliklarini o‘rganuvchi sohasi) rivojlanmoqda. Oila tuzilmalari va ijtimoiy normalar o‘zgarmoqda.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodlari. Bugungi globallashuv sharoitida aholishunoslikdagi o‘zgarishlar tez sur’atlarda kechmoqda. Bu bevostita axborotlar uzatishning tezlashishi bilan bog‘liq. Aholishunoslik doirasida chop etilgan avvalgi adabiyotlardagi yondoshuv va yechimlar bu sharoitda o‘zini asoslamaydi. Chunki, bo‘layotgan va tez sur’atda kechayotgan o‘zgarishlar ham aynan globallashuv va ahborotlar oqimining tezlashishi bilan bog‘liq bo‘lmoqda. Biroq, yaqin tarixda yaratilgan adabiyotlardagi aholishunoslik bilan bog‘liq talqin etilgan asosiy qonuniyatlar o‘z ahamiyatini saqlab qoladi va aholishunoslar oldiga yangi vazifalarni qo‘yadi. Ushbu maqolani tayyorlashda, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Mulohaza va natijalar. Aholining qarishiga javoban, ko‘plab mamlakatlar pensiya jamg‘armalariga yukni kamaytirish va odamlarni mehnat bozorida uzoqroq qolishga undash uchun pensiya yoshini oshirmoqda. Shuningdek, keksa yoshdagi aholi keksa odamlarning umrini uzaytirish va hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan innovatsion texnologiyalar va davolash usullarini ishlab chiqishga turtki bo‘lmoqda. Bu yangi dori vositalari, tibbiy asboblar va reabilitatsiya usullarini ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi.

Ba’zi mamlakatlarda qishloq joylarda aholining qarishi tendensiyasi kuzatilmoqda, shaharlarda esa keksa odamlarning ulushi pastroq bo‘lishi mumkin. Bu yoshlarning ish va yaxshi imkoniyatlar izlab shaharlarga ko‘chishi bilan bog‘liq. Aholining nafaqat umr ko‘rish davomiyligini oshirish, balki keksalikda hayot sifatiga g‘amxo‘rlik qilish ham muhimdir. O‘rtacha sog‘lom umr ko‘rish (kasallik va nogironlikdan xoli bo‘lgan yillar soni) turli mamlakatlarda farq qiladi va aholi farovonligining muhim ko‘rsatkichidir. Aholining qarishi siyosiy jarayonlarga ta’sir qiladi. Masalan, keksa odamlar ko‘pincha yuqori siyosiy faollikka ega va pensiya, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qarorlarga ta’sir o‘tkazishi mumkin.

Shuningdek, migratsiya turli mintaqalardagi demografik vaziyatga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ichki va xalqaro migratsiya aholi tarkibini, uning yoshini, etnik tarkibini va boshqa xususiyatlarini o‘zgartiradi[1]. Migratsiya donor va qabul qiluvchi mamlakatlarga sezilarli iqtisodiy foyda keltirishi mumkin. Migrantlar ko‘pincha

mehnat bozoridagi bo‘shliqlarni to‘ldiradi va iqtisodiy o‘sish hamda innovatsiyalarga hissa qo‘shadi. Muhojirlar tomonidan uylariga yuborilgan pul o‘tkazmalari ham ko‘plab mamlakatlar uchun muhim daromad manbayi hisoblanadi. Shu bilan birga, migratsiya madaniy xilma-xillikka va tajriba almashishga yordam beradi. Migrantlar o‘zlari bilan yangi g‘oyalar, an’analar va ko‘nikmalarni olib kelishadi, qabul qiluvchi mamlakatlar madaniyatini boyitadilar.

Majburiy migratsiya esa aholi ko‘chishi bilan bog‘liq muhim hodisa bo‘lib, urushlar, mojarolar, tabiiy ofatlar va ta’qiblar millionlab odamlarning majburiy migratsiyasiga olib keladi[2]. Qochqinlar va ko‘chirilganlar xalqaro hamjamiyat tomonidan himoya va yordamga muhtoj bo‘lib qolaveradi. Ayrim mamlakatlar va mintaqalar o‘rtasida barqaror migratsiya yo‘laklari mavjud. Masalan, Lotin Amerikasi davlatlaridan AQShga, Shimoliy Afrika davlatlaridan Yevropaga yoki Janubiy Osiyo davlatlaridan Fors ko‘rfazi mamlakatlariga migratsiya yo‘laklarini kuzatish mumkin. Shuningdek, migratsiya qabul qiluvchi mamlakatlarning demografik tuzilishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, aholining yosh tarkibi, tug‘ilish darajasi va etnik tarkibini o‘zgartiradi.

Migratsiya bilan bog‘liq yana bir muhim jihat migrantlarning integratsiyasi bo‘lib, migrantlarning mezbon jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlashning muhim omili hisoblanadi[3]. Bunga til o‘rganish, ta’lim olish, ish topish va jamiyat hayotida qatnashish kiradi. Turli mamlakatlar hukumatlari migratsiya oqimlarini tartibga solish, migrantlar huquqlarini himoya qilish va ularning jamiyatga integratsiyalashuvini ta’minlashga qaratilgan migratsiya siyosatini ishlab chiqadi va amalga oshiradi.

Gender nomutanosibligi. Ba’zi mamlakatlarda erkaklar va ayollar soni sezilarli darajada farq qiladigan gender nomutanosibligi mavjud. Bu o‘g‘il afzalligi, urushlar yoki migratsiya kabi turli omillarga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Dunyoning ko‘plab mamlakatlarida tug‘ilishda tabiiy gender nomutanosibligi mavjud bo‘lib, qizlarga qaraganda bir oz ko‘proq o‘g‘il bolalar tug‘iladi. Biroq, o‘g‘il bolalarga ustunlik beradigan ba’zi madaniyatlarda sun’iy aralashuv yuzaga kelishi mumkin, bu esa yanada aniq nomutanosiblikka olib keladi.

O‘rtacha umr ko‘rishda esa, ayollar odatda butun dunyo bo‘ylab erkaklarnikidan ko‘proq umr kechiradi. Bu biologik omillar, turmush tarzi va sog‘liqni saqlash darajasi bilan bog‘liq. Shuningdek, gender nomutanosibligi ta’lim va ish bilan ta’minlashda yaqqol namoyon bo‘ladi. Ba’zi mamlakatlarda qizlar va ayollar ta’lim olish va ishga joylashish imkoniyatlarida cheklovlarga duch kelishmoqda. Buni qo‘shni Afg‘oniston misolida kuzatish mumkin. Bu iqtisodiy tengsizlikka va rivojlanish salohiyatining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Ko‘pgina mamlakatlarda ayollar siyosat va hukumatda kam vakillik qilishadi. Bu ayollarning manfaatlari va ehtiyojlarini hisobga olmagan qarorlar qabul qilinishiga olib kelishi mumkin. Bu boradagi yana bir muhim jihat, zo‘ravonlik va diskriminatsiya bo‘lib, butun dunyo bo‘ylab ayollar va qizlar zo‘ravonlik va jinsga qarab kamsitishlarga duchor bo‘lishadi. Bunga oiladagi zo‘ravonlik, jinsiy zo‘ravonlik, mojarolarda gender asosidagi zo‘ravonlik va ish hamda ta’limdagi kamsitish kiradi. Gender stereotiplari odamlarning xulq-atvori, kasb tanlashi, munosabatlari va o‘zini o‘zi qadrlashiga ta’sir qiladi. Ularning o‘z-o‘zini anglash imkoniyatlarini cheklashi oxir oqibatda tengsizlikka olib kelishi mumkin. Gender nomutanosibligi odamlarning sog‘lig‘iga ham ta’sir qilishi mumkin. Misol uchun, erkaklar yurak-qon tomir kasalliklaridan, ayollar esa depressiya va xavotirlik kasalliklaridan ko‘proq aziyat chekishadi.

Sifatli ta'lim-yorqin kelajak
ISSN: 3060-4761

TerDPI ILMIY XABARNOMASI
SCIENTIFIC BULLETIN OF THE TerSPI
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК ТерГПИ

www.xabarnoma.terdpi.uz

Urbanizatsiya jarayoni, ya'ni shaharlarning o'sishi va shahar aholisi ulushining ortishi tug'ilish, o'lim va oila tarkibiga ta'sir qiladi. Shaharlarda tug'ilish darajasi qishloq joylarga qaraganda ancha past. Dunyoda 10 milliondan ortiq aholiga ega megapolislar soni ortib bormoqda. Ular iqtisodiy faollik, innovatsiyalar va madaniy xilma-xillik markazlariga aylanib bormoqda, lekin ayni paytda aholining haddan tashqari ko'pligi, ifloslanish va uy-joy tanqisligi kabi jiddiy muammolarni ham keltirib chiqaradi. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda shaharlarning tez o'sishi xaroba va norasmiy aholi punktlari sonining ko'payishiga olib keladi. Xaroba aholisi ko'pincha suv, sanitariya va sog'liqni saqlash kabi asosiy xizmatlardan foydalana olmaydi.

Urbanizatsiya darajasi eng yuqori bo'lgan mamlakatlarga Singapur, Monako, Gonkong, Nagoya kabi yirik shaharlarni sanab o'tish mumkin. Singapur deyarli butun mamlakat shahardir. Bu yerda urbanizatsiya 100 foizga etdi. Monako urbanizatsiya darajasi 100% ga yaqinlashadigan yana bir shahar-shtatga aylanmoqda. Gonkong Xitoyning maxsus ma'muriy hududi bo'lib, aholi zichligi va urbanizatsiya darajasi juda yuqori. Belgiya aholining asosiy qismi shaharlarda istiqomat qiluvchi urbanizatsiya darajasi yuqori bo'lgan Yevropa davlatiga aylandi.

Keyingi yillarda aqlli shaharlar tushunchasi keng shov-shuvlarga sabab bo'lmoqda. "Aqlli shaharlar" tushunchasi fuqarolarning hayot sifatini yaxshilash, boshqaruv samaradorligini oshirish va barqaror rivojlanish uchun texnologiyalardan foydalanishni nazarda tutadi. Bu transport oqimlarini, energiya sarfini va chiqindilarni boshqarishni optimallashtirish uchun sensorlar, ma'lumotlar tahlili va internetidan hamda sun'iy intlektdan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Aqlli shaharlarning tarqalishi jadal rivojlanayotgan global tendensiyadir. Butun dunyoda aqlli texnologiyalarga qiziqish ortib bormoqda, ko'proq shaharlar yanada samaraliroq, yashashga yaroqli va barqaror bo'lish uchun turli yechimlarni amalga oshirmoqda. Aqlli shaharlar hozirda Osiyo va Yevropada ayniqsa faol rivojlanmoqda. Masalan, Xitoyda noldan butun boshli "aqlli" tuman va shaharlarni yaratish bo'yicha keng ko'lamli loyihalar amalga oshirilmoqda. Yevropada Barselona, Amsterdam va Kopengagen kabi ko'plab shaharlar transport, energiya iste'moli va shahar xizmatlarini boshqarish uchun aqlli texnologiyalardan foydalanishda yetakchi hisoblanadi. Shimoliy Amerikada, xususan, Kanada va AQShda ham "aqlli texnologiyalar" keng qo'llanilmoqda.

Xulosa. Albatta, aqlli shaharlarning tarqalishi notekis bo'lib, uni amalga oshirishning turli yondashuvlari va sur'atlari mavjud. Ammo, umuman olganda shuni aytish mumkinki, shaharsozlikning ushbu yo'nalishi dunyoning ko'plab mamlakatlari va shaharlari uchun tobora muhim va dolzarb bo'lib bormoqda. Urbanizatsiya atrof-muhitga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, bu havo va suvning ifloslanishiga, iqlim o'zgarishiga va biologik xilma-xillikning yo'qolishiga olib keladi. Biroq, shaharlar toza texnologiyalar va barqaror rivojlanishda innovatsiya markazlari ham bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar.

1. Солиев А., Аҳмедов Э.,Назаров М. ва б.-Минтақавий иқтисодиёт.// ўқув қўлланма. – Т.: ЎзМУ, 2003. – 116 б.
2. Қаюмов А., Назарова Ҳ., Эгамбердиев Ф., Якубов Ў. Минтақавий иқтисодиёт.// ўқув қўлланма. – Т.: ЎзМУ, 2004. – 6 б.
3. Қаюмов А.А., Якубов Ў.Ш., Абдуллаев А.Г. Аҳоли географияси ва демография асослари: олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма. – Т.: "Фан ва технология", 2011, 160 б.